

Holger Kusse (Dresden)*

ORCID: 0000-0003-0471-9330

Received: 7.10.2019

Accepted: 26.08.2020

Published: 30.12.2020

Lingwistyka kulturowa i kulturoznawcza. Od Humboldta do dyskursu

Badania lingwistyczne, które stawiają sobie za cel analizę kulturową, odwołują się do koncepcji językowego obrazu świata Wilhelma von Humboldta. Koncepcja ta zakłada istnienie bezpośredniego związku między myśleniem a mówieniem (w danym języku etnicznym lub narodowym), co również implikuje wpływ języków na kultury. W przeciwieństwie do postulatu zakładającego jedność/homogeniczność języków i kultur lingwistyka zorientowana dyskursologicznie zwraca uwagę na fakt, że kultury i ich języki są zróżnicowane. W ten sposób lingwistyka kulturoznawcza chce uniknąć niebezpieczeństwa hipostazy języków i kultur, a jednocześnie staje się w ujęciu metodologicznym lingwistyką integrującą, która uwzględnia metody z zakresu analizy systemu języka, jak i z zakresu pragma- oraz socjolingwistyki. Lingwistyka kulturoznawcza zorientowano dyskursologicznie porządkuje kultury według dyskursów tematycznych, a także instytucjonalnych (dyskursy polityki, religii, prawa, ekonomii, nauki itp.) oraz bada użycie języka aż do poziomu wypowiedzi indywidualnych i ich językowych mikrostruktur przez pryzmat ich funkcji w dyskursie. Innym rodzajem są dyskursy perlokutacyjne, które niemal wyłącznie dążą do wywołania u odbiorcy określonego efektu: reklama, propaganda, dyskursy skandalu itp. Istotę wymienionych rodzajów dyskursu pokazano na przykładach pochodzących z rosyjskiego obszaru językowo-kulturowego, w szczególności na przykładzie hymnu narodowego Rosji, prowokacyjnych wystąpień grupy Pussy Riot, które uznajemy za przykład dyskursów skandalu, oraz państwowej edukacji patriotycznej uchodzącej za przykład dyskursów propagandowych.

Słowa kluczowe: lingwistyka kulturoznawcza, dyskurs, dyskursologicznie zorientowana lingwistyka, Humboldt i humboldtyzm, odmiany, język rosyjski

Cultural Linguistics: From Humboldt to Discourse

The combination of linguistics and cultural analysis leads back to Wilhelm von Humboldt's concept of linguistic worldview. In it, a direct connection between thinking and speaking (in a particular ethnic or national language) is presupposed, thus implying the influence of languages on cultures. In

* Prof. Dr. Holger Kuße, Technische Universität Dresden, Institut für Slavistik, Wiener Straße 48, 01062 Dresden, E-Mail: Holger.kusse@tu-dresden.de

contrast to this postulate of the unity of languages and cultures, discourse-sensitive linguistics shows the diversity of varieties *within* ethno- or national-language-demarcated cultures. Linguistics in cultural studies thus escapes the danger of hypostasis of languages and cultures and methodologically becomes an integrative linguistics in which systemic, pragma- and sociolinguistic methods can be incorporated. Discourse-sensitive cultural linguistics analyzes cultures according to thematic and, above all, institutional discourses (of politics, religion, law, economics, science, etc.) and examines language use down to the level of individual utterances and their linguistic microstructures within the framework of these discursive macro levels. Another type is perlocutionary discourses which almost exclusively aim at the effect of communicative actions: advertising, propaganda, scandalous discourses etc. Discourse types are shown by Russian examples, especially the Russian national hymn, the provocative performances of the group Pussy Riot as an example of scandalous discourses, and state patriotic education as an example of propaganda discourses.

Keywords: cultural linguistics, discourse, discourse-sensitive linguistics, Humboldt and Humboldtianism, varieties, Russian

Kulturwissenschaftliche Linguistik. Vom Humboldt zum Diskurs

Die Verknüpfung von Sprachwissenschaft und Kulturanalyse führt zurück zu Wilhelm von Humboldts Konzept der sprachlichen Weltansicht. In ihm wird ein unmittelbarer Zusammenhang zwischen Denken und Sprechen (in einer bestimmten Ethno- oder Nationalsprache) vorausgesetzt und damit die Beeinflussung von Kulturen durch Sprachen impliziert. Im Unterschied zu diesem Postulat der Einheit von *den* Sprachen und *den* Kulturen zeigt die diskurssensitive Linguistik die Varietätenvielfalt innerhalb von ethno- oder nationalsprachlich abgegrenzten Kulturen. Damit entgeht die kulturwissenschaftliche Linguistik der Gefahr der Hypostasierung von Sprachen und Kulturen und wird methodisch zu einer integrativen Sprachwissenschaft, in die sowohl system- als auch pragma- und soziolinguistische Methoden eingehen können. Die diskurssensitive kulturwissenschaftliche Linguistik gliedert Kulturen nach thematischen und vor allem institutionellen Diskursen (der Politik, der Religion, des Rechts, der Wirtschaft, der Wissenschaft usw.) und untersucht den Sprachgebrauch bis auf die Ebene einzelner Äußerungen und ihrer sprachlichen Mikrostrukturen im Rahmen dieser diskursiven Makroebenen. Ein weiterer Typ sind perlokutionäre Diskurse, die fast ausschließlich auf den Effekt kommunikativer Handlungen zielen: Werbung, Propaganda, Skandaldiskurse usw. Die Diskurstypen werden an russischen Beispielen gezeigt, insbesondere an der russischen Nationalhymne, den provokanten Auftritten der Gruppe Pussy Riot als einem Beispiel für Skandaldiskurse und der staatlichen patriotischen Erziehung als einem Beispiel für Propagandadiskurse.

Schlüsselwörter: kulturwissenschaftliche Linguistik, Diskurs, diskurssensitive Linguistik, Humboldt und Humboldtianismus, Varietäten, Russisch

1. Przykład: hymn rosyjski

W 2000 roku w Federacji Rosyjskiej wprowadzono nowy hymn narodowy. Zastąpił on „Pieśń patriotyczną”, która tę funkcję pełniła od 1991 roku¹. Tekst

¹ Niniejszy artykuł jest tłumaczeniem nieco zmodyfikowanej pracy pt. Kulturwissenschaftliche Linguistik: Von Humboldt zum Diskurs. Dargestellt am Beispiel des Russischen. In: Smailagić

nowego hymnu napisał Siergiej Michajlkow (1913–2009), znany głównie jako autora książek dla dzieci, ale także tekstu hymnu sowieckiego z 1944 roku i jego zdezstalinizowanej wersji z roku 1977. Nie bez znaczenia jest również fakt, że nowy hymn Federacji Rosyjskiej nawiązuje do melodii hymnu Związku Radzieckiego (więcej na temat rosyjskiej symboliki państwowej zob. Keghel 2008).

Tekst hymnu sowieckiego w sposób szczególny przywoływał nienaruszalną więź republik i komunizmu. Inaczej jest w wypadku nowego hymnu. Jego refren odwołuje się do „prastarego związku bratnich narodów” [Братских народов союз вековой (Bratskich narodov sojuz vekovoj)] oraz „ludowej mądrości danej przez przodków” [Предками данная мудрость народная (Predkami dannaja mudrost' narodnaja)]. W pierwszej zwrotce mowa jest o Rosji jako „naszym świętym mocarstwie” [Россия – священная наша держава (Rossija – svjaščennaja naš strana)] i „naszym ukochanym kraju” [Россия – любимая наша страна (Rossija – ljubimaja)]. W drugiej strofie pojawia się motyw geograficznej ekspansji „Od mórz południowych do polarnej krainy / rozciągnęły się nasze lasy i pola” [От южных морей до полярного края / раскинулись наши леса и поля (Ot jużnych morej do poljarnogo kraja / raskinulis' naši lesa i polja)], a także odwołanie do Boga: „Chroniona przez Boga ojczysta ziemia!” [Хранимая Богом родная земля! (Chranimaja Bogom rodnaja zemlja!)]. W trzeciej zwrotce w znaczeniu metaforycznym użyte jest pojęcie przestrzeni: „Rozległą przestrzeń dla marzeń i dla życia / odkrywają nam nadchodzące lata” [Широкий простор для мечты и для жизни / грядущие нам открывают года (Širokij prostor dlja mečty i dlja žizni / grjaduščie nam otkryvajut goda)]².

Jak można zauważyć, szczególnie znaczenie w nowym hymnie przypisuje się nie tyle państwu, mądrości czy narodowi, co przede wszystkim przestrzeni. Koncepcja przestrzeni pojawia się w dwóch z trzech zwrotek, zarówno w wymiarze literalnym (w odniesieniu do warunków geograficznych), jak i metaforycznym (jako przestrzeń dla marzeń).

Hymn państwowy jest szczególnym gatunkiem tekstu patriotycznego; występują w nim elementy patetyczne oraz ekspresywne odwołania do wartości. Jako jeden z symboli państwowych ma zarówno status prawny, jak i polityczny. Tym samym staje się wiążącym tekstem urzędowym w ramach funkcjonowania państwa, a wyrażane w nim wartości urastają do rangi wartości politycznych. W obecnym hymnie Federacji Rosyjskiej szczególną rolę odgrywa koncepcja przestrzeni, dookreślana wartościująco przez swoiste konstrukcje leksykalne

Vedad (Hrsg.): *Die Leistung der Philologie bei der Deutung der Kultur(en)*. Tübingen: Stauffenburg 2019, 35–61.

² Tłumaczenie hymnu Federacji Rosyjskiej na język polski według propozycji opublikowanej w Wikipedii: https://pl.wikipedia.org/wiki/Hymn_Państwowy_Federacji_Rosyjskiej (data dostępu 21.04.2020).

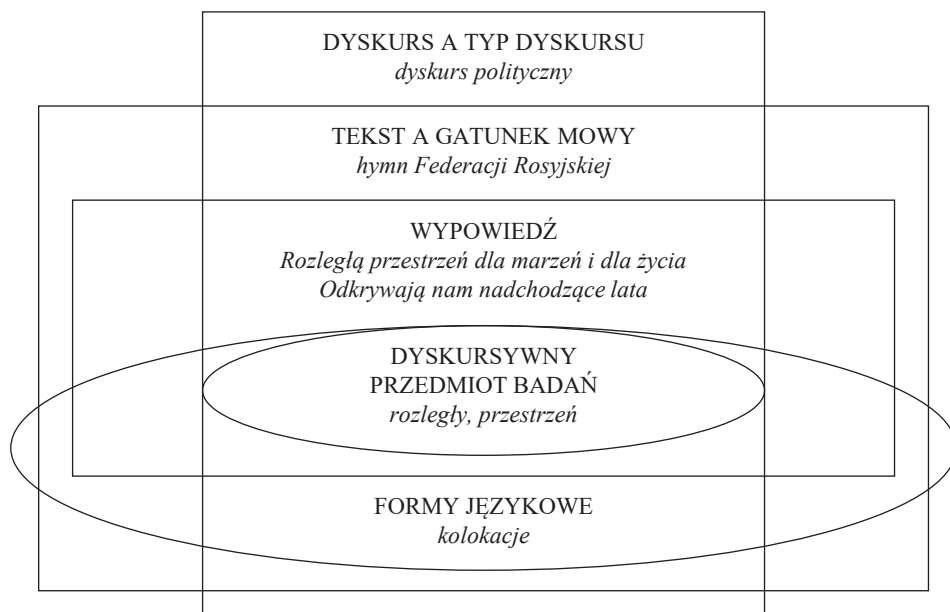
i syntaktyczne. W pierwszej zwrotce kategoria przestrzeni ujawnia się w użyciu konstrukcji od X do Y, której treść wypełniają dane odwołujące się do faktów geograficznych, jak *morze południowe* [южные моря (jużnye morja)] czy *polar-na kraina* [полярный край (poljarnyj kraj)] oraz w użyciu czasownika *rozcią-gać się* [раскинуться (raskinut'sja)] w aspekcie dokonanym. Występujące w tym kontekście podmioty, jak *lasy* [леса (lesa)] i *pola* [поля (polja)], przywołują cechy wspaniałych krajobrazów, przy czym słowo *pole* w funkcji metonimicznej odnosi się do *ziemi* [земля (zemlja)], a tym samym staje się synonimem ekspansji przestrzennej. Na końcu zwrotki pojawia się wyraz *ziemia* [земля (zemlja)] w kolokacji *ojczyzna* [родная земля (rodnaja zemlja)], która cechuje się, inaczej niż w przypadku niemieckiego wyrażenia *Heimatland* [kraj ojczysty], dynamicznymi konotacjami przestrzennymi [np. znany frazem *zbieranie ruskich ziem* / Собиране Русской земли (Sobiranje Russkoj zemli) odwołuje się do procesu powstania i ekspansji Rosji (Wielkiego Księstwa Moskiewskiego) od XIV wieku]. Trzecia zwrotka rozpoczyna się od słów *rozległa przestrzeń* [широкий простор (širokij prostor)], przy czym leksem *prostor* [przestrzeń] przywołuje konotacje związane z ekspansją i rozległością, inaczej niż w wypadku pojęcia *pro-stranstwo* [przestrzeń]. O *prostor* nie można na przykład powiedzieć, poza bardzo specyficznymi przypadkami, że jest *male* [маленький (malen'kij)], inaczej niż w wypadku słowa *prostranstwo*. Metaforyczne pojmowanie przestrzeni w tej części tekstu manifestuje się także przez użycie czasownika *odkrywać* [открывать (otkryvat')], występującego z podmiotem *nadchodzące lata* [грядущие года (grjaduščie goda)] oraz z dopełnieniem *dla marzeń i dla życia* [для мечты и для жизни (dlja mečty i dlja žizni)].

W celu zdefiniowania koncepcji przestrzeni, która odgrywa istotną rolę w dwóch strofach hymnu, użyto całej palety środków językowych. Znaczenie, jakie pojęcie przestrzeni pełni w kulturze Rosji, zostało w ten sposób nie tylko określone, ale także w pewnym stopniu językowo dookreślone. Owe strategie do-określania w wypadku gatunku mowy, jakim jest hymn, mają funkcję polityczną: pojęcie przestrzeni konceptualizowane jest o tyle jako kluczowa wartość kultury politycznej, o ile przypisuje się mu szerokie znaczenie, a więc zarówno odnoszące się do ekspansji terytorialnej, jak i czasowej, a także do sposobu myślenia (stanu mentalnego) (na temat konceptualizacji wartości więcej: Kuße 2007: 157–160, 2012a: 142–144). Ten sposób konceptualizowania i inscenizowania przestrzeni jako wartości jest w porównaniu do wcześniejszych hymnów Carstwa Rosyjskiego, Związku Radzieckiego i Federacji Rosyjskiej od XVII wieku pewnym novum i może być interpretowany jako manifestacja nowej politycznej (a szczególnie geopolitycznej) samoświadomości Rosji, którą datować możemy od momentu objęcia przez Władimira Putina urzędu prezydenta.

Hymn powołuje pewne wartości jako kluczowe dla danej społeczności politycznej. Dzieje się tak, kiedy propagowane w nim wartości spotykają się z akceptacją po stronie odbiorców (obywateli), to znaczy, kiedy istnieje wokół tych wartości społeczny konsens. Tak też jest w przypadku koncepcji przestrzeni i rozległości w języku rosyjskim. Można nawet powiedzieć, że w hymnie Federacji Rosyjskiej, czyli w oficjalnym tekście państwowym, przywołuje się stereotyp Rosji, stereotyp, który jest zarówno hetero-, jak i autostereotypem, a brzmi on: Rosja jest rozległa. A pojęcie rozległości łączy się w tym kontekście nie tylko z rzeczywistą ekspansją przestrzenną, ale także z koncepcją ruchu w przestrzeni, z koncepcją działań socjalnych, a także z nastawieniem do życia, poczucia czasu itp. Ten rodzaj stereotypu określam jako *stereotyp duszy*. Wynika to z faktu, że ze słowem *rosyjski* i *dusza* łączą się najczęściej takie przymiotniki, jak *širokij* [szeroki, rozległy], *zagadočnyj* [zagadkowy, tajemniczy] oraz *ščedryj* [wspaniałomyślny, wielkoduszny], stąd takie kolokacje, jak: *širokaja russkaja duša* [rozległa rosyjska dusza], *zagadočnaja russkaja duša* [tajemnicza rosyjska dusz] czy *ščedraja russkaja duša* [wspaniałomyślna rosyjska dusza] (więcej: Kuße 2012a: 61–62, 2012b, 2013; Šmelev 2000).

2. Kontekst dyskursywny i trójwymiarowy opis

Krótkie omówienie hymnu Federacji Rosyjskiej ilustruje w skrócie, jak może wyglądać lingwistyczna, kulturoznawczo zorientowana analiza zjawisk językowych, która obejmuje analizę zarówno płaszczyzny tekstu, jak i pojedynczych jednostek leksykalnych oraz struktur składniowych. W swojej książce *Kulturwissenschaftliche Linguistik* [Lingwistyka kulturoznawcza] (2012) określiłem takie podejście badawcze jako integrujące. Ramę badawczą tworzy określony dyskurs (w tym przypadku instytucjonalny dyskurs polityczny), w którym teksty (tu: nowy hymn Federacji Rosyjskiej, na rys. 1: hymn FR) traktujemy jako realizację gatunków tekstu (hymn), a występujące w nim poszczególne wypowiedzi i ich środki językowe (tu np. leksemy odwołujące się do przestrzeni) analizujemy pod kątem realizowanych przez nie funkcji, odwołując się każdorazowo do korespondujących z nimi płaszczyzn tekstu i dyskursu. W tym kontekście rodzi się także pytanie o to, jaką funkcję pełni tekst w dyskursie, wypowiedź w tekście oraz w dyskursie, a wreszcie jaką funkcję pełni konkretne środki językowe w wypowiedzi, w tekście i dalej w dyskursie.

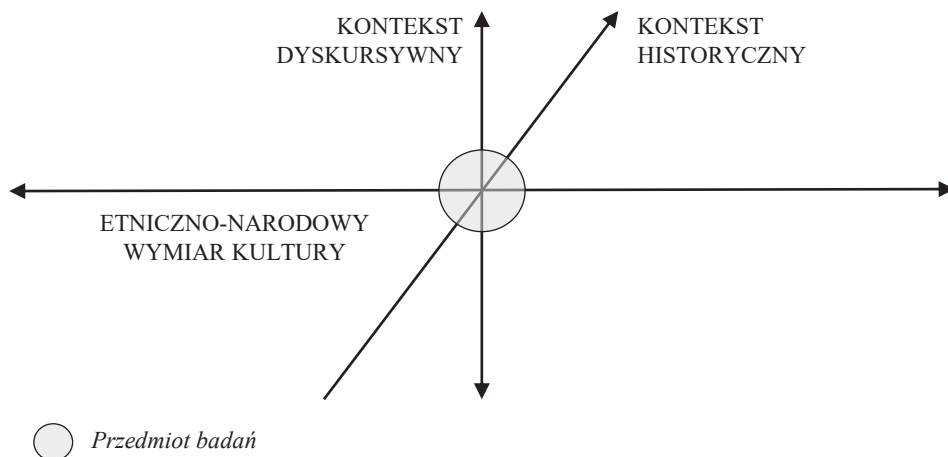
Rys. 1. Integracja przedmiotu badań w ujęciu lingwistyki kulturoznawczej

Źródło: Kuße 2012a: 42.

Schemat pokazuje funkcjonalne osadzenie wyrażeń językowych w szerszym kontekście dyskursywnym. Nie mówi on jednak, przy pomocy jakich instrumentów można wyjaśnić znaczenie tych wyrażeń oraz ich relewantność w konkretnej społeczności językowo-kulturowej. Interesuje nas zatem pytanie, dlaczego koncepcja przestrzeni i rozległości pojawia się jako centralna wartość w hymnie narodowym Federacji Rosyjskiej. Podpowiedzi, w jaki sposób wyjaśnić interesujące nas zjawisko, znajdziemy w tekstach z obszaru historii kultury Rosji. Powstało również wiele prac na temat metafor przestrzeni w języku i kulturze rosyjskiej, m.in.: Frank (2002, 2003), Gorin (2003), Ingold (2007), Jakovleva (1994), Kuße (2012b, 2013), Šmelev (2000, 2002). Przywołać możemy chociażby wypowiedź filozofa kultury Piotra Czaadajewa (1794–1856) z pierwszych lat XIX wieku, która brzmi tak: „Nie jesteśmy tylko geologicznym produktem bezgranicznej przestrzeni” (cytat za: Šmelev 2000: 358). W XX wieku Nikołaj Bierdiajew (1874–1948), filozof zajmujący się egzystencjalizmem, sformułował tezę o rosyjskiej duszy w książce *O władzy przestrzeni nad rosyjską duszą* [O vlasti prostranstv nad russkoj dušoj]: „Szeroki jest Rosjanin, szeroki jak ziemia rosyjska, jak rosyjskie pola” (Bierdiajew 2001: 194). Lista podobnych cytatów może być bardzo długa. Niemniej jednak postawić należy pytanie, w jaki sposób narodził się stereotyp duszy, zgodnie z którym mieszkańcy stają się w pewnym stopniu metonimią realnej przestrzeni, gdzie żyją. Szukając wyjaśnień, należy

przywołać dane językowe oraz szczególnie intencjonalnie zróżnicowany i eks-tencjonalnie pojemny sposób konceptualizacji przestrzeni w języku rosyjskim. Na różnice w znaczeniach dwóch pojęć *prostranstvo* [przestrzeń] i *prostor* [większa przestrzeń] zwracaliśmy już uwagę. Istotny jest również zakres znaczeniowy leksemu *širokij* [szeroki], zwłaszcza kiedy porównamy go z jego dwoma ekwi-walentami niemieckimi *weit* [szeroki] i *breit* [szeroki]. W języku rosyjskim moż-liwe są takie kolokacje z tym przymiotnikiem, jak *širokije prostory* [szerokie/ bezgraniczne przestrzenie], *širokij gorizont* [szeroki horyzont] czy *širokie inte-resy* [szerokie interesy], ale także *širokij ekran* [szeroki ekran] *širokij masštab* [szeroka skala/kryterium], *širokij krug družej* [duży/szeroki krąg znajomych] lub *širokaja publika* [szeroka publiczność]. W innych przypadkach słowo *širokij* tłumaczy się jako duży/wielki: *širokoje sobranije* [duże/wielkie zebranie], *širokie plany* [wielkie/szerokie plany] i w końcu *širokaja duša* [wielka dusza]. Pojęcie roległości jest zatem w języku rosyjskim pojęciem pojemnym, a metaforyzacja wyrazów odwołujących się do przestrzeni, jakże ważnej dla ludzkiej psychiki i mentalności, nie powinna zatem nikogo dziwić. Na zjawisko kulturowej konceptualizacji świata przez pryzmat konkretnych użyczeń języka jego mówców zwracał uwagę Wilhelm von Humboldt (1767–1835) w tekście *Rozmaitości języków a rozwój umysłowy ludzkości* (2001) [Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts (1836)]. Pisał on: „człowiek obcuje z przedmiotami głównie tak, a że jego odczucia i postęпки zależą od jego wyobrażeń, nawet wyłącznie tak, jak mu ich dostarcza język . W tym samym akcie, w którym człowiek wyplata z siebie język, wplata też w niego siebie i każdy język oplata naród, do którego należy, pewnym kręgiem, poza który można wyjść, tylko wkraczając zarazem w krąg innego języka” (Humboldt 2001: 106).

Humboldtowskie postrzeganie języka zakłada, że istnieje jeden język, a wspólnota osób mówiących tym językiem tworzy byt homogeniczny. Te esen-cjalistyczne tezy spotykają się dzisiaj z uzasadnioną krytyką. W tekstach z zakre-su historii Rosji i Rosjan często opisywano zjawisko metaforycznego użycia po-jęcia przestrzeni do określenia osób tej społeczności, w której to pojęcie odgrywa istotną rolę. Mowa tu o procesie stapiania pojęcia rozległości ze stereotypem duszy. Zjawisko to postrzega się jako wynik trwającego od początku XIX wieku dyskursu romantycznego (słowianofilskiego) na temat znaczenia przestrzeni rosyjskiej, który doprowadził m.in. do funkcjonalizacji wyrażen przestrzennych w dyskursie politycznym, a także takich gatunków mowy jak hymn narodowy. W tym wypadku pojęcie przestrzeni określić można jako kulturowy koncept ba-zowy i badać go zarówno w ujęciu dyskursywnym, uwzględniając jego rozwój historyczno-dyskursywny, jak i w ujęciu instytucjonalnym (np. obszar polityki) oraz tematycznym (przestrzeń a/i człowiek). Te trzy parametry oglądu składają się na trójwymiarowy model lingwistycznej analizy kulturoznawczej, którą szerzej przedstawiłem w wymienionej wcześniej monografii (Kuße 2012a: 25).

Rys. 2. Wymiary opisu lingwistyki kulturoznawczej

Każdy przedmiot badawczy powinien być analizowany i opisywany przez pryzmat tych trzech parametrów. Jednak w analizie nie chodzi tylko o zbadanie, w jaki sposób dany obiekt ujawnia się w ramach etnonimicznie określonej wspólnoty językowo-kulturowej – jak na przykład koncepcja rozległości i przestrzeni w kulturze rosyjskiej i w języku rosyjskim – ale również o to, jak interesujące nas pojęcia są konceptualizowane w różnych dyskursach oraz jakie pełnią w nich funkcje (np. jako pojęcia geopolityczne czy też ekonomiczne lub naukowe, a wreszcie jako pojęcia w dyskursie powszechnym). Zarówno jedno, jak i drugie podejście dopomina się o uwzględnienie historycznej kontekstualizacji badanego zjawiska, tzn. trzeba odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób rozwijały się znaczenia interesujących nas konceptów/pojęć, kiedy w ogóle one powstały oraz jaką rolę odegrały w przeszłości i które elementy znaczeniowe mogą oddziaływać także na współczesność (np. w hymnie Federacji Rosyjskiej znajdujemy odniesienie do *ludowej mądrości danej przez przodków*).

3. Kultura i dyskurs w lingwistyce kulturoznawczej

Badania lingwistyczne, zajmujące się relacjami języka i kultury, nazwać możemy różnie. Oprócz preferowanego przeze mnie pojęcia ‘lingwistyka kulturoznawcza’ [*Kulturwissenschaftliche Linguistik*] w niemieckojęzycznej literaturze przedmiotu stosowane są także takie określenia, jak ‘lingwistyka odwołująca się do kultury i analizująca kulturę’ [*Kulturbezogene und kulturanalytische Linguistik*], ‘lingwistyka kulturowa’ [*Kulturlinguistik*] czy ‘lingwistyka międzykulturowa’ [*Interkulturelle Linguistik*]. Do tego dochodzą również takie nazwy, jak

‘lingwistyka antropologiczna’ [*Anthropologische Linguistik*] czy ‘etnolingwistyka’ [*Ethnolinguistik*] (więcej: Kuße 2012a: 16–18, a także Bartmiński 2008, Czachur 2020). Wszystkie te wymienione pojęcia łączy jeden cel poznawczy, który w formie pytania sformułowali rosyjscy językoznawcy Evgenij Vereščagin i Vitalij Kostomarov we wstępie swojej monumentalnej monografii *Język i kultura. Tri lingvostranovedčeskie koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskich taktik i sapientemy* [Język i kultura. Trzy koncepcje lingworealioznawcze: koncepcja tła leksykalnego, taktyk mowno-zachowaniowych i sapientemów], wydanej w 2005 roku. Brzmi ono tak: „W jaki sposób język odzwierciedla kulturę i jak w praktyce kultura żyje w języku?” (Vereščagin, Kostomarov 2005: 17). W podobny sposób kwestia ta była ujęta w zaproszeniu na kongres Towarzystwa Lingwistyki Stosowanej [Gesellschaft für Angewandte Linguistik] w 2016 roku. Częściowo odnosi się a do niej także Jürgen Spitzmüller w swoim artykule, pisząc: „Język i kultura są niepodzielnie ze sobą połączone – język jest wyrazem, nośnikiem i miejscem powstawania kultury” (Spitzmüller 2017: 4). Spitzmüller sformułował w kontekście zaprezentowanej tezy pytania, na które lingwiści zajmujący się analizą kulturową powinni rzeczywiście znaleźć odpowiedź, jeśli chcą w systemowy sposób badać zjawiska kulturowo-językowe. Brzmiały one tak: W jaki sposób połączone są ze sobą język i kultura? Jak język wyraża kulturę? W jaki sposób jest jej nośnikiem? Jak ona w nim powstaje? I przede wszystkim: Co dokładnie oznacza kultura? (Spitzmüller 2017: 4). W przypadku definiowania terminów odwołujących się do złożonych zjawisk (tak jak to znamy chociażby w kontekście pojęcia ‘język’) musimy być świadomi, że jeśli pytamy o to, czym jest kultura, istnieje pewne ryzyko, że nie uda nam się udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Niemniej jednak należy zadać sobie pytanie, w jaki sposób lingwistyka zainteresowana analizą zjawisk kulturowych definiuje pojęcie ‘kultury’. W ujęciu szerokim i dynamicznym, które przeciwstawia się perspektywie czysto estetycznej, a ta ogranicza sposób patrzenia na interesujące nas zjawisko do sztuki, literatury, teatru i muzyki, a nawet zawęża do wymiaru narodowo esencjonalistycznego, kulturą będzie wszystko to, co zostało stworzone, wymyślone i zinterpretowane przez człowieka. Tym samym możemy powiedzieć, w duchu uniwersalizmu, że wszystko jest kulturą. Nie jest to wcale takie błędne założenie, jednak trzeba być świadomym, że takie podejście może również nie być obiecujące i w konsekwencji, na co zwraca uwagę Spitzmüller, stanie się „karykaturą (rzekomych) kulturoznawczych aspiracji do wyjaśniania wszystkiego” (Spitzmüller 2017: 4). Postulowany uniwersalizm może przyjąć jednak także postawę negującą. Dla filozofa Ralfa Konersmanna kultura jako taka w ogóle nie istnieje, istnieje „tylko mnogość zdarzeń i manifestacji, ta masa dziedzictwa i odsyłaczy, te różnorodne, zdeponowane w słowach, gestach, dziełach, regułach, technikach formy ludzkiej inteligencji i przetwarzania świata” (Konersmann 2009: 5),

a z nich kultura wyłania się jako „prowizoryczny i pozostający w nieustannym ruchu związek mentalności i działania, jako otwarta przestrzeń komunikacyjna, którą tworzy ona sama” (Konersmann 2009: 5).

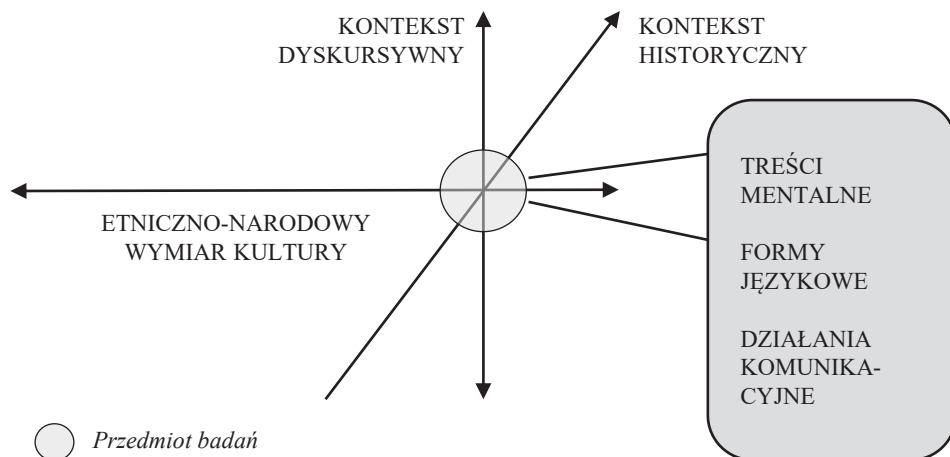
Jeśli nawet przyjmiemy postawę negującą, trudno jest powiedzieć, co właściwie z „otwartej przestrzeni komunikacyjnej” wyłania się jako kultura, która w konsekwencji ma obejmować wszystkie zjawiska i stany. Zapytać zatem trzeba, jak możemy ustrzec się postawy relatywizującej, według której w myśl zasady uznawalności albo wszystko jest kulturą, albo nic nie jest kulturą, albo wszystko może stać się kulturą. Ukraiński germanista Pavel Donec wymienia dwa kryteria, dzięki którym możemy określić, czy mamy do czynienia z kulturą, czy nie, a chodzi o kryterium *typowości* i *popularności* (Donec 2002: 3). Donec ma z jednej strony na myśli kultury narodowe czy nawet etniczne, jednak musimy być świadomi, że już np. wieszak, krzesło czy notatnik nie mogą być opisane jako artefakty kultury niemieckiej, rosyjskiej czy francuskiej. Współczesne urządzenia techniczne nie dają się przyporządkować kulturze danego kraju: płaskie ekrany, notebooki, routery..., nawet jeśli ich pochodzenie geograficzne czy narodowe jest nam znane. Ponadto wspomnianym przedmiotom jako części wspólczesnej kultury technicznej przypisać można cechy z poziomu typowości i popularności. Zakładamy, że wymienione przedmioty z domeny techniki warunkują specyfikę dyskursów np. technicznych lub medialnych, te z kolei mogą różnić się w zależności od kraju i języka. W jednych kulturach będą cieszyć się większym sceptycyzmem, w innych – większym entuzjazmem. Na rys. 2 uwidoczni się ona na styku osi odwołującej się do etniczno-narodowego wymiaru kultury oraz osi odwołującej się do kontekstu dyskursywnego. Nie chodzi więc tutaj o pytanie, co należy do kultury, a co nie, lecz o to, na ile wybrany przedmiot badań uchodzi za zjawisko kulturowe, do której kultury lub do którego obszaru kulturowego przynależy oraz jakie znaczenia (na poziomie typowości i popularności) można mu w ramach tej kultury przypisać. Owe przyporządkowania nie są jednak sztywne. Zmieniają się wzdłuż osi historycznej, czasami w bardzo krótkich okresach.

W zależności od przyjętej koncepcji kultury badania lingwistyczne zajmujące się wzajemnymi relacjami języka i kultury możemy różnie określać. W przypadku, kiedy na pierwszy plan wysuwa się narodowy/etniczny wymiar kultury, nawiązując tym samym do koncepcji Humboldta, o której będzie mowa w podrozdziale 3.3, użyjemy wtedy zadomowionego w polonistycznej tradycji określenia ‘lingwistyka kulturowa’. Jeśli jednak kulturę postrzegamy raczej jako symbiozę różnych dyskursów i wydarzeń komunikacyjnych, dających się ująć tylko w połączeniu perspektywy językoznawczej i kulturoznawczej, proponuję użycie może mniej utartego, jednak bardziej precyzyjnego określenia, jakim będzie ‘lingwistyka kulturoznawcza’ [*Kulturwissenschaftliche Linguistik*].

3.1. Przedmioty badań lingwistyki kulturoznawczej

Przywołana koncepcja kultury Ralfa Konersmanna jako otwarta przestrzeń komunikacyjna zawiera ważne wewnętrzne zróżnicowanie obiektów kultury na te z zakresu działań, mentalności oraz produktów (dzieł). Wymienione trzy obszary można połączyć z trójwymiarową strukturą kultury, jaką wypracował Roland Posner, wyróżniając jej poziom materialny, mentalny i społeczny (Posner 1993: 2003). Rozróżnienie to nie pozostaje bez znaczenia dla lingwistyki kulturoznawczej, przede wszystkim dlatego, że język, po pierwsze, przybiera postać materialną w formie sygnałów akustycznych, tekstów, pisma itp., po drugie, przy jego pomocy realizowane są działania społeczne (komunikacyjne) i po trzecie, współtworzy on kultury w ich wymiarze mentalnym/duchowym, a te warunkują znaczenia leksykalne i reguły gramatyczne, a także zakres semantyczny pojęć, w tym tych odnoszących się do takich wartości, jak *sprawiedliwość*, *demokracja*, *wolność* lub – na przykład w przypadku rosyjskiego hymnu narodowego – *mądrość*, *sen*, *życie*, *ojczyzna*, *przestrzeń* i *rozległość*.

W lingwistyce kulturoznawczej wyróżnić można zatem trzy typy przedmiotów badań, uwzględniając ich parametry opisu. Są to: formy językowe, treści mentalne oraz działania komunikacyjne. Wszystkie one wiążą się ze sobą, jednak w centrum zainteresowania lingwistyki kulturoznawczej, co widać na rys. 3, znajdują się formy językowe, jako że lingwistyka kulturoznawcza nie jest ani kulturoznawstwem, ani semiotyką kulturową i skupia się na analizie użycia języka. Wyróżnione przedmioty badań odpowiadają mentalnemu, materialnemu i społecznemu wymiarowi kultury. Znaczenia językowe (tzn. propozycje, znaczenia leksykalne, znaczenia zdań, tekstów), dostępne użytkownikom języka w procesie komunikowania i wzajemnego rozumienia, stanowią dużą część kultury mentalnej. Działania komunikacyjne, które od ponad pół wieku są przedmiotem badań, szczególnie pragma- i socjolingwistycznych, cechuje wymiar społeczny, a formy językowe uznajemy za kluczowy wyznacznik kultury materialnej. Pomimo że składnia, morfologia, słowotwórstwo itp., pojmowane jako zespół reguł i zasad odpowiedzialnych za ich powstanie, nie mają charakteru materialnego, to jednak konkretne użycia języka, tzn. jego rzeczywiste, akustyczne i wizualne manifestacje, przyjmują cechy materialne. Dzięki nim możliwe stają się realizacje działań komunikacyjnych oraz językowe konceptualizacje treści mentalnych, a także w ogóle proces komunikowania.

Rys. 3. Przedmioty badań w lingwistyce kulturoznawczej

3.2. Lingwistyka integrująca

Lingwistyki kulturoznawczej, ze względu na obszerne spektrum możliwych przedmiotów badań, silnie ze sobą powiązanych i wzajemnie się warunkujących (zwłaszcza że główne obszary semantyki i pragmatyki nie mogą być wyraźnie od siebie rozdzielone), nie możemy potraktować jako kolejnej subdyscypliny językoznawstwa na równi z pragmalingwistyką, socjolingwistyką, lingwistyką kognitywną czy lingwistyką dyskursu. Lingwistyka kulturoznawcza jest *lingwistyką integrującą*, ponieważ łączy metody pragmalingwistyki, semantyki, socjolingwistyki, dyskursologii lingwistycznej oraz lingwistyki międzykulturowej (Földes 2003, 2011, 2017, Kuße 2012a: 19–21). Lingwistykę kulturoznawczą określimy również jako *lingwistykę interdyscyplinarną*, silnie powiązaną z semiotyką, uwzględniającą również zjawiska pozajęzykowe z obszaru kultury materialnej. Jak zauważa kulturoznawca Klaus Hansen, „prawie każdy artefakt ma – poza swoją funkcją materialną – funkcję znaku” i staje się „tym samym obiektem kulturowym” (Hansen 2003: 6), który – i tu dochodzimy do interesującego dla lingwistyki kulturoznawczej aspektu – może wchodzić ze znakami językowymi w multimodalną interakcję nie tylko, ale przede wszystkim na poziomie relacji tekstu i obrazu (Stöckl 2004, 2015). W zależności od przedmiotu badań i formułowanych celów badawczych lingwistyka kulturoznawcza włącza do swoich analiz metody badawcze nie tylko z zakresu semiotyki oraz kulturoznawstwa ogólnego, ale także nauk społecznych, filozofii kultury oraz filozofii języka, a także innych nauk (teologii i religioznawstwa, ekonomii, prawa itp.), a więc te, które są istotne do analizy przedmiotu badań.

3.3. Koncepcje humboldtowskie

Znaczenia i pojęcia (poczynając od znaczeń leksykalnych poszczególnych wyrazów aż do złożonych pojęć odwołujących się do wartości) w ujęciu humboldtowskim eksplikować i opisywać można jako zjawisko językowe i etniczne/kulturowe, jako wytwór procesów dyskursywnych z uwzględnieniem ich historycznego rozwoju we wszystkich trzech wymiarach jednocześnie. Zostało to pokrótce zasygnalizowane na przykładzie wyrażen odwołujących się do koncepcji przestrzeni w obecnym hymnie narodowym Federacji Rosyjskiej.

W badaniach prowadzonych w zakresie lingwistyki kulturoznawczej ujawniły się częściowo odmienne tradycje narodowe i preferencje naukowe, co z kolei może być wartościowym przedmiotem badań kulturoznawczych. W niemieckiej przestrzeni akademickiej do końca lat sześćdziesiątych XX wieku dużą popularnością cieszył się neohumboldianizm reprezentowany szczególnie przez germanistę Johanna Leo Weisgerbera (1899–1985). Od tego czasu stan badań nad relacją kultury i języka znacznie się pogorszył. Esencjalistyczna koncepcja kultury, która leży u podstaw humboldtianizmu, jest dziś odrzucana przez wielu badaczy kultury i języka. Adamzik mówi o „przestarzałych” koncepcjach kultury, które zawierają „stereotypowe wyobrażenia na temat tego, co stanowi o własnej i innej kulturze” (Adamzik 2016: 358). Spitzmüller nazywa esencjalistyczne koncepcje kultury *ideologicznymi* (Spitzmüller 2017: 14). Rzeczywiście należy traktować je ze szczególną ostrożnością, ponieważ są obecnie wykorzystywane politycznie przez ugrupowania nacjonalistyczne, takie jak tzw. ruch tożsamościowy (Bendl, Spitzmüller 2017; Spitzmüller 2017, 9–12).

W rosyjskich oraz w wielu polskich badaniach odwołania do tradycji humboldtowskiej należą wręcz do oczywistości, a badania etnolingwistyczne prowadzone w oparciu o takie kategorie badawcze, jak ‘językowy obraz świata’ czy ‘kulturologia języka’ do dzisiaj są tam bardzo rozpowszechnione (np. Apresjan 2006; Bartmiński 2006; Bulygina, Chlebda 2010; Jakovleva 1994; Kornilov 2014; Kovšova, Gudkov 2017; Šmelev 1997; Vereščagin, Kostomarov 2005; również Kuše, Fatakhova 2018). Zaznaczyć jednak trzeba, że sposób interpretacji obrazów świata może przybierać różny charakter; od takiego, który idzie w kierunku wręcz nacjonalistycznym, do takiego, który może być wykorzystywany w celu krytyki kultury. Borys Norman, miński rusycysta i pragmalingwista wywodzący się z Petersburga, jako przykład podaje zdania bezokolicznikowe stosowane przez Aleksandra Siergiejewicza Puszkina (1799–1837)

Куда ж нам плыть? (Dokąd nam teraz płynąć – w znaczeniu braku perspektyw, wyboru)

lub

Мне время тлеть, тебе цвести (Mnie już pora mijać, a tobie rozkwitać – w znaczeniu czas ustąpić miejsca młodym)

W zdaniach tych wykorzystana jest konstrukcja popularna również we współczesnym języku rosyjskim. Norman w tym kontekście cytuje Annę Wierzbicką, interpretującą owe konstrukcje jako wyraz rosyjskiej pasywności oraz skłonności do poddawania się przeznaczeniu. Użycie tych konstrukcji uwidacznia ponadto, że człowiek nie jest osobą działającą i kontrolującą wydarzenia, ale jednostką podporządkowaną pewnym procesom (Wierzbicka 1999). Borys Norman komentuje ten sposób interpretacji dość lakonicznie. Nawet jeśli autor nie ma wątpliwości co do istotnej roli języka w wyrażaniu myśli, to jednak trudno jest dowieść istnienia bezpośredniego związku między konstrukcjami bezokolicznikowymi a specyfiką rosyjskiego charakteru narodowego (Norman 2018: 316). Takie interpretacje, żeby nie powiedzieć skróty myślowe, nie mają jego zdaniem charakteru badań lingwistycznych, co raczej analiz z zakresu mitologii językowej (krytycznie na ten temat: Pavlova 2013). Nie oznacza to jednak, że badanie pojęć językowych się zdeaktualizowało. Apresjan w swoich obszernych pracach (2006) oraz grupa *Logičeskij analiz jazyka* [Logiczna analiza języka], która istnieje od lat osiemdziesiątych, a także liczne inne grupy badawcze wypracowały zróżnicowane leksykalno-semantyczne, a w ostatnim okresie także pragmasemantyczne (Norman 2018) sposoby konceptualizacji w języku rosyjskim i innych językach oraz typowe dla nich systemy pojęciowe. W tym obszarze lokują się badania na temat konceptualizacji przestrzeni w kulturze i języku rosyjskim, wyrazem czego są organizowane konferencje i wydawane publikacje, jak *Jazyki prostranstv* [Języki przestrzeni] wspomnianej grupy *Logičeskij analiz jazyka* (Arutjunova, Levontina 2000) oraz kilka prac wydanych w monografii zbiorowej *Prostranstvo i Dom v russkom jazyke i v russoj kul'ture* [Przestrzeń i dom w kulturze i języku rosyjskim] (Kusse, Šarlaj 2013).

Prawdziwa trudność tych badań, w których język na wzór tradycyjnych gramatyk postrzegany jest jako jednostka, którą „mówi” *jedna* (narodowa/etniczna) *kultura*, polega na tym, że mają one tendencję do niwelowania wewnętrznej niejednorodności kultury i języka, tzn. tracą z oczu wewnętrzne różnice, które cechują kulturę jako dynamiczną przestrzeń komunikacji.

3.4. Dyskursy instytucjonalne i tematyczne

Wewnętrzne zróżnicowanie i dynamikę kultury uchwycić można za pomocą takich koncepcji kultury, według których jest ona rozumiana jako *sieci znaczenia* (Geertz 2005: 19) lub jako *hipertekst*, w którym ‘informacje’ należą

„zorganizować i zaprezentować jako sieciowe powiązania między jednostkami jako takimi” (Altmayer 2004: 255). Dzisiaj językowe i komunikacyjne zróżnicowanie powiązań kulturowych staje się w Niemczech przedmiotem badań nie tylko lingwistyki odmian języka [*Varietätenlinguistik*] czy lingwistyki dyskursu, dobrze rozwiniętej w badaniach germanistycznych (Warnke, Spitzmüller 2008, 2009, 2011), ale także w rozległych badaniach rosyjskojęzycznych, prowadzonych w różnych paradygmatach badawczych (Černjavskaia 2006, Karasik 2002, 2004). Jednym z prekursorów tych badań był Ernst Cassirer (1874–1945), który w swoich pracach z lat 1921–1922 bezpośrednio nawiązywał do opracowań Humboldta i jego koncepcji *językowego obrazu świata* [*sprachliche Weltansicht*]. Tezy Humboldta na temat dźwięków językowych można według Cassirera odnieść „do w nie mniejszym stopniu każdego zamkniętego w sobie świata obrazów i znaków, a więc także świata mitycznego, religijnego i artystycznego” (Cassirer 2004: 22). Światy te tworzą symboliczne formy. Cassirer widzi w nich „tworzywo”, z którego „zbudowany jest dla nas świat »realny«, świat duchowy, a także świat jednostki” (Cassirer 1988: 24, 2018). Istniejącą stosunkowo niewielką listę mitów, religii i sztuki można w ujęciu teorii systemów poszerzyć o kolejne obszary komunikacji, jeśli w zróżnicowanych funkcjonalnie społeczeństwach wyodrębnią się dla nich swoista symbolika i leksyka/słownictwo oraz swoiste zasady działania komunikacyjnego, jak nastąpiło to w przypadku takich obszarów, jak: polityka, prawo, gospodarka, nauka, a także sport i turystyka. Takie domeny komunikacji, które mają własne zasady oraz konwencje językowe i komunikacyjne, można opisać jako dyskursy instytucjonalne, ponieważ instytucje stanowią ich podstawę społecznego działania oraz warunkują przestrzeń komunikacji.

Na przykład kluczowe dla dyskursu politycznego będą takie instytucje, jak parlament, rząd, partie, komisje itp., dla funkcjonowania których uregulowane są zasady udzielania głosu, warunki i reguły samego wypowiedzania się, podział władzy i kompetencji czy formy wypowiedzania się (przemówienia, pisma, projekty ustaw, ale także dyskusje nieformalne). Tę przestrzeń komunikacji można poszerzyć o inicjatywy obywatelskie, organizacje pozarządowe itp. Wszystkie wyróżnione podmioty dysponują określonym zasobem wzorców zachowań, które jednakowoż mogą ulegać zmianom. Dziesięć lat temu prowadzenia polityki za pośrednictwem mediów społecznościowych czy nawet SMS-ów nie można było sobie jeszcze nawet wyobrazić, ale jak widzimy, narzędzia te stopniowo przekształciły się w kluczową formę komunikacji politycznej, spychając na drugi plan znaczenie chociażby przemówień politycznych. Kwestie te mogą być każdorazowo odmienne w zależności od kultur narodowych. Na przykład w Rosji przemówienie głowy państwa nadal (lub ponownie) pełni wiodącą funkcję polityczną, podczas gdy w USA wydaje się tracić na znaczeniu, podobnie jak w Niemczech, przede wszystkim ze względu na popularność innych form

przekazu, jak talk show, wywiady, krótkie wiadomości i komentarze w serwisach społecznościowych.

Dla badań nad dyskursem ważne staje się założenie, że dyskurs nie stanowi antytezy dla pojęcia kultury, a kultura jest zjawiskiem dyskursywnie ustrukturyzowanym/uwarunkowanym. Na te relacje zwracał uwagę polski germanista Waldemar Czachur w monografii *Diskursive Weltbilder im Kontrast* [Dyskursywne obrazy świata w porównaniu], w której zarysował też lingwistyczną koncepcję i metody kontrastywnych analiz dyskursu (Czachur 2011). Również wydany w obszarze badań germanistycznych przez Ludwiga Jägera, Wernera Holly'ego i innych w 2016 roku leksykon *Sprache – Kultur – Kommunikation* [Język – Kultura – Komunikacja] zawiera rozdział poświęcony zjawiskom dyskursywnym, w którym znajdziemy prace o dyskursach z zakresu religii, polityki, sądownictwa, gospodarki, sportu itd. Wspomniana już kilkakrotnie monografia Borysa Normana o pragmatyce leksyki i gramatyki języka rosyjskiego zawiera obszerny rozdział poświęcony „użyciu jednostek językowych w różnych kontekstach dyskursywnych”, w którym (w oparciu o koncepcje stylistyki funkcjonalnej) omawiane są m.in. dyskurs naukowy, dydaktyczny (edukacyjny) i publicystyczny (Norman 2008: 370–441).

W ramach dyskursów instytucjonalnych funkcjonują typowe dla nich gatunki mowy, jak przemówienie, kazanie, liturgia, tekst prawny, pismo procesowe, raport rozliczeniowy, reklama, recenzja itp., oraz dialogowe formy działań komunikacyjnych, jak debata, negocjacje, rozmowa sprzedażowa itp. Cechować je będzie użycie specyficznego dla dyskursu słownictwa (słów kluczowych) lub konstrukcji składniowych (np. konstrukcji w stronie biernej w tekstach prawnych, elipsy w reklamie). W analizie dyskursu chodzi zatem o uchwycenie zauważalnych regularności w użyciach języka oraz frekwencji ich występowania, które uznajemy za typowe dla danego dyskursu (np. pewien rodzaj słownictwa religijnego lub naukowego), przy czym duża część określonych konstrukcji może występować również w innych dyskursach, ale nie są w nich tak istotne. Może to łatwo prowadzić do procesu nakładania się na siebie i dyfuzji dyskursu (Kuße 2012a: 256–263; 2017). W niektórych gatunkach mowy uwidaczniają się tradycje różnych dyskursów, przede wszystkim ze względu na ich uwarunkowania historyczne. Tak jest też w przypadku gatunku omawianego na początku naszego opracowania. Hymn stanowi ważną część dyskursu politycznego, a w nim mogą występować odwołania militarne (przykładem niech będzie *Marsylianka*) czy religijne (jak w jednym wierszu w obecnym hymnie Rosji), a nawet pewne odwołania do kultury popularnej. Mowa o kulturze popularnej, ponieważ metaforę przestrzeni zastosowaną w nowym hymnie Rosji znajdujemy również w przeboju *Pesnja o rodinie* (*Pieśń o ojczyźnie*) z popularnego radzieckiego filmu fabularnego *Cirk* (*Cyrk*) z 1936 r. (Keghel 2008: 99–101; Kuße 2012b: 131–132; Kusse 2013: 27–28).

Dyskursy instytucjonalne – przede wszystkim ze względu na ich nakładanie się i ewentualne dyfuzje – nie są tworamii statycznymi, ale cechuje je dynamika warunkująca ciągły proces zmian. To, w jaki sposób na przykład w przeszłości w różnych wspólnotach etnicznych/narodowych upolityczniano religię, jakie elementy świeckie stawały się częścią sacrum (Kuss 2014) oraz w jaki sposób polityka rozumiana jako ideologia przejmowała funkcję religii (Marková 2016), może wejść w obszar badań kulturoznawczej lingwistyki dyskursu.

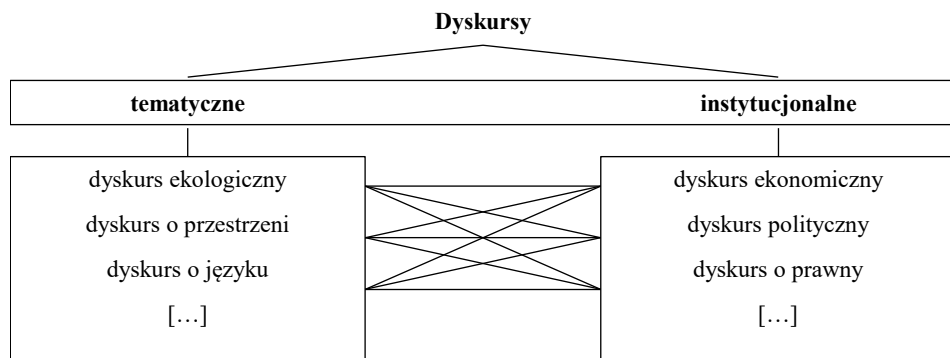
Inne podejście do analizy dyskursu to takie, które w pierwszej kolejności nie skupia się na aspekcie funkcjonalnym dyskursu, czyli na perspektywie instytucjonalnej, ale na analizie tekstów wytwarzanych w debatach społecznych. W badaniach germanistycznych dobrze znana jest definicja dyskursu jako wirtualnego korpusu tekstowego (Busse, Teubert 1994: 14), tj. zbioru powiązanych ze sobą tematycznie tekstów. Oto przykłady określeń dyskursów według kryterium tematycznego: dyskurs ekologiczny, dyskurs na temat gender, dyskurs o wartościach, dyskurs edukacyjny, dyskurs o języku, dyskurs na temat przestrzeni itp. Sposób analizy takich dyskursów zaprezentowali Ingo Warnke i Jürgen Spitzmüller w ich wielopoziomowym modelu analizy dyskursu (DIMEAN) (Warnke, Spitzmüller 2008: 44, 2009).

Podobnie jak w przypadku dyskursów instytucjonalnych dyskursy tematyczne, tak można przyjąć, uwarunkowane są w dużej mierze kulturowo. W naszym modelu wymiar ten uwzględnia oś określona jako etniczna/narodowa. Dyskurs geopolityczny na temat przestrzeni, który np. w Rosji wydaje się być czymś oczywistym i znalazł swoje miejsce w hymnie narodowym, we współczesnych Niemczech nie istnieje, a w najlepszym razie tylko jako bardzo marginalny. Dyskurs na temat gender w Rosji obrał w dużej mierze inny kierunek niż w Europie Zachodniej, dyskurs dotyczący ochrony i zachowania języka narodowego jest w pewnym stopniu obecny również w Niemczech, jednak daleko mu do tych form instytucjonalizacji, jakie przybrał w Rosji w postaci ustawy o języku państwowym Federacji Rosyjskiej z 2005 i 2014 r., zgodnie z którą naruszenia norm standardowego języka podlegają karze. Również nazwy służące do określenia dyskursów publicznych mogą różnić się w różnych obszarach kulturowych i językowych. W językach niemieckim i rosyjskim można mówić o *katastrofie ekologicznej* [Umweltkatastrophe, экологическая катастрофа (ëkologičeskaja katastrofa)], jednak takie połączenie, jak *ekologia języka* [экология языка (ëkologija jazyka)] brzmi w niemieczyźnie już bardziej obco niż w języku rosyjskim. Podobnie jest w przypadku określenia *ekologia duszy* [Ökologie der Seele, экология души (ëkologija duši)], które w języku niemieckim znajduje zastosowanie tylko w niektórych kontekstach, na przykład w domenie ezoteryki, a w języku rosyjskim jest popularnym pojęciem z zakresu psychologii. Także sformułowanie *ekologicznie czysta dzielnica* [ökologisch reiner Wohnviertel, экологически чистый

район (ékologičeski čistij rajon)] nie występuje w niemczyźnie, a takie dzielnice określa się jako *nieruchomości położone na terenach zielonych* (Immobilien im Grünen gelegen) (Kuße 2009: 85f, inne przykłady: Kuße 2017, a także Wullenweber 2004).

Analizę dyskursu tematycznego czy dyskursu instytucjonalnego można łączyć ze sobą zintegrować, kiedy analizujemy wybrany dyskurs tematyczny, np. dyskurs na temat przestrzeni, języka czy dyskurs ekologiczny w konkretnej domenie publicznej, jak choćby w domenie religii, polityki, gospodarki czy nauki (ewentualnie w różnych kontekstach kulturowych). W przywołanym wcześniej hymnie Rosji koncepcja przestrzeni zakotwiczona jest w dyskursie politycznym, w którym ona, właśnie dzięki hymnowi, staje się podzielaną społecznie wartością. To samo dotyczy dziś koncepcji przestrzeni w licznych wystąpieniach politycznych we współczesnej Rosji. Jednakże pojęcie przestrzeni może być również tematem dyskursu prawnego na przykład przy ustalaniu granic z krajami sąsiadującymi. Kiedy np. w Rosji wspomina się o Euroazjatyckiej Strefie Gospodarczej, koncepcja przestrzeni staje się również głównym tematem dyskursu ekonomicznego.

Odwrotny kierunek analizy jest również możliwy, kiedy np. dyskurs polityczny uobecnia się w różnych dyskursach tematycznych. Graficznie zostało to pokazane na rys. 4 w taki sposób, że z wymienionych jako przykłady dyskursów tematycznych biegną linie do dyskursów instytucjonalnych i odwrotnie.

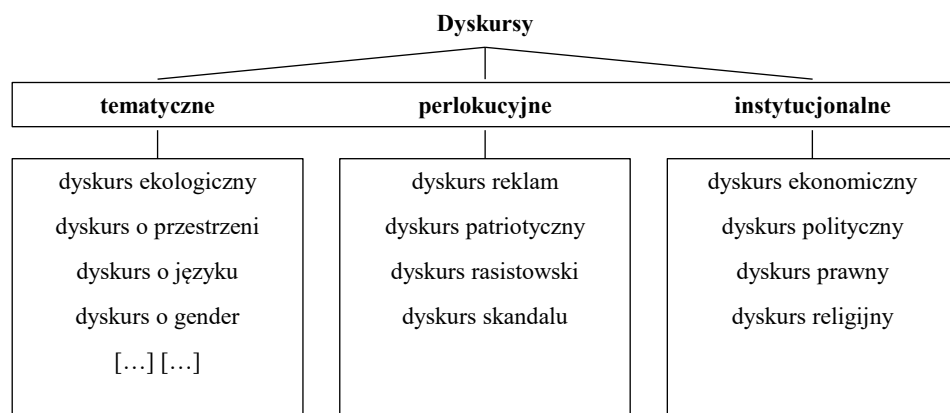

Rys. 4. Dyskursy instytucjonalne i tematyczne

3.5. Dyskursy perlokucyjne

Kolejny rodzaj/typ dyskursu, jaki daje się wyróżnić, nie jest określany ani z perspektywy instytucjonalnej, ani z perspektywy tematycznej, ale w oparciu o wywoływanie wpływów na odbiorcę wypowiedzi. Ten rodzaj dyskursu nazywam dyskursem perlokucyjnym. Jego prototypem jest reklama. Ważną rolę odgrywają

w nim poruszane tematy, jednak to nie sposób omawiania spornych kwestii znajduje się w centrum badań, lecz strategie językowe stosowane w celu osiągnięcia celów politycznych czy ekonomicznych. Mam tu na myśli reklamę komercyjną, nakłaniającą do zakupu, czy też reklamę polityczną, agitującą na rzecz określonych postaw i wyborów. Ponadto do dyskursów perlokucyjnych zaliczyć można dyskursy rasistowskie, patriotyczne lub zorientowane na wywołanie skandalu. Nie chodzi jednak o to, że dotyczą one tematów z zakresu rasizmu, patriotyzmu czy skandalu, ale o to, że mają na celu wywołanie lub wzmocnienie postaw rasistowskich, wzbudzenie uczuć patriotycznych czy wywołanie skandalu. Schemat z rys. 4 można zatem zmodyfikować i poszerzyć o trzeci, perlokucyjny typ dyskursu (rys. 5).

Rys. 5. Dyskursy instytucjonalne, tematyczne i perlokucyjne

Analiza dyskursów perlokucyjnych może obejmować również ich warstwę tematyczną, a także uwarunkowania instytucjonalne. Na przykład tematy dyskursu patriotycznego oscylują wokół takich pojęć, jak dom, ojczyzna, państwo, historia, militaria itd. We współczesnej Rosji zagadnienie patriotyzmu stało się częścią dyskursu instytucjonalnego, prawnego oraz edukacyjnego, ponieważ dekretem rządu Federacji Rosyjskiej z 30 grudnia 2015 r. edukację patriotyczną obywateli uznano za cel działalności państwa. We wstępie tej ustawy stwierdza się, że celem edukacji patriotycznej nie jest rozwinięcie kompetencji w zakresie refleksji nad tym, czym jest Federacja Rosyjska, lecz wykształcenie u obywateli postawy bezkrytycznej, opartej na emocjach. Wychowanie w patriotyzmie określa się jako „systematyczne i celowe działanie organów władzy państwowej, instytucji społeczeństwa obywatelskiego i rodziny” „działanie systematyczne i celowe organów państwa i rodziny”, którego celem jest „kształtowanie wśród obywateli wysokiej świadomości patriotycznej, poczucia lojalności wobec ojczyzny, gotowości do

wypełniania obowiązku obywatelskiego i konstytucyjnych zobowiązań do ochrony interesów ojczyzny” (*O zatwiedzeniu...* 2016). To zaangażowanie w manipulowanie uczuciami i myślami, które ma objąć całe społeczeństwo, począwszy od władzy państwowej aż po sferę prywatną rodziny, nie pozostaje bez konsekwencji dla całego świata dyskursu współczesnej kultury rosyjskiej. Dotyczy to zarówno popkultury patriotycznej (Kanzler, Scharlaj 2017; Scharlaj 2014, 2017), jak i infiltracji dyskursu naukowego w postaci (obecnie jednak raczej pseudonaukowych) konferencji oraz prac z zakresu edukacji patriotycznej. Edukacja patriotyczna obejmuje programy i działania w obszarze edukacji dziecięcej, a nawet wczesnoszkolnej. Konsekwencje tych działań uznać można częściowo za dość dziwne. W samej Rosji za kontrowersyjne uznaje się nagranie wojskowej pieśni pochwalnej na cześć Władimira Putina jako Wujka Wowy, śpiewanej przez młodzież szkolną. Pod kierunkiem posłanki Dumy mali śpiewacy ubrani w mundury wojskowe przysięgają Putinowi posłuszeństwo w „ostatnim boju” [последний бой (posledny boj)]: „Wujku Wowa, jesteśmy z tobą!” [Дядя Вова, мы с тобой! (Djadja Vova, my s tobój!)].

Oczywiście nie można patrzeć na całą kulturę rosyjską przez pryzmat koncepcji patriotyzmu, który przybiera raczej kierunek zbliżony do (neo)faszyzmu, hołdujący takim wartościom, jak posłuszeństwo silnemu liderowi czy heroizacja dzieci-żołnierzy, nawet jeśli jest on częściowo promowany i częściowo tolerowany przez obecny reżim polityczny. Dyskursy perlokucyjne konkurują ze sobą, a ich aktorzy są zazwyczaj nastawieni przeciwko sobie. Interakcja perlokucyjna w przeważającej mierze ma charakter agonalny, a za jeden ze środków w tej walce uznać można prowokowanie skandalu. Prawdopodobnie najsłynniejszym skandalem w najnowszej historii Rosji było pojawienie się w 2012 roku w moskiewskiej katedrze Chrystusa Zbawiciela anarchistycznej i feministycznej grupy punkowej Pussy Riot. Skandal w mniejszym stopniu wywołała treść punkowej modlitwy niż związany z nią performans, kiedy kolorowo zamaskowane kobiety, bezpośrednio przed ikonostasem jednego z najbardziej symbolicznych obecnie obiektów sakralnych rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, czyli w miejscu szczególnie świętym, obraziły urzędującego patriarchę Cyryla. Oskarżyły go o polityczne bałwochwalstwo oraz wezwały Marię Dziewicę, by stała się feministką i wyzwoliła kraj od Władimira Putina. Wywołując skandal, udało się osiągnąć zamierzony efekt i przyciągnąć uwagę opinii publicznej. Na temat zespołu Pussy Riot, ich performansu oraz reakcji na niego ze strony władzy państwowej i sądowniczej pisano również za granicą. Umieszczony na YouTube wideoklip, w którym zmontowano nagrania z ich akcji w innych cerkwiach, stał się tematem rozmów w Rosji oraz licznych komentarzy w internecie. Także w popularnym telewizyjnym talk show „Pust’ govorjat” [Możesz mówić], w którym dyskutuje się na tematy kontrowersyjne i skandaliczne, 15 marca 2012 roku poświęcono audycję

temu tematowi. Program został opatrzony tytułem „Besy” [Demony], nawiązując tym samym do jednej z wielkich powieści Dostojewskiego.

Wydarzenie to stało się w Rosji również częścią współczesnego dyskursu religijnego oraz prawnego. W spektaklu wykorzystano formę pieśni wstawieniowych rosyjskiej Cerkwi prawosławnej, a tekst modlitwy punkowej zawierał elementy krytyki religijnej, która wpisuje się w tradycje radykalnej krytyki religii i Cerkwi, rozpoczętej przez proroków starotestamentowych, kontynuowanej przez ascetów wczesnej Cerkwi, znanej od średniowiecza i praktykowanej w Rosji przez tzw. jurodiwych, szaleńców Chrystusowych. Wyzwany od *suki* [сука (suka)] patriarcha powinien wierzyć w Boga, a nie w Putina: „Patriarcha Gudnjaj, łotr, wierzy w Putina. / Lepiej by było, gdyby ten drań uwierzył w Boga” [Патриарх Гундяй верит в Путина / Лучше бы в Бога, сука, верил (Patriarch Gudnjaj verit v Putina / Lušć by v Boga, suka, veril)].

Zastosowano grę słów i nazwano patriarchę *Gudnjaj*. Słowo to składa się z jego imienia *Gundjaev* oraz rosyjskiego wyrażenia *Negodjaj*, które oznacza *łajdak*, *złoczyńca*. Wyrażając sprzeciw dla politycznego wsparcia udzielanego Władimirowi Putinowi, podkreśla się, że to Bóg wyznacza normy religijne. Ta krytyka Cerkwii i duchowieństwa wywołała nie tylko kontrkrytykę ze strony hierarchii (przede wszystkim ze względu na miejsce i formę akcji), ale, jak wiadomo, doprowadziła również do postępowania sądowego przeciwko grupie i skazania jej za szerzenie „nienawiści religijnej”. Wyrok sądu był ostro krytykowany również za granicą oraz został uznany przez Europejski Trybunał Sprawiedliwości w Hadze za niezgodny z prawem. Tak więc wystąpienie mające na celu wywołanie skandalu, którego celem było wyrażenie opinii politycznej i religijnej, stało się w Rosji przedmiotem dyskursu religijnego, politycznego, a także prawnego.

Przykład ten pokazuje, że dyskursy zorientowane na wywołanie skandalu mogą wchodzić w interakcję z dyskursami tematycznymi i instytucjonalnymi. Sposób, w jaki korespondują one ze sobą, charakteryzuje dyskurs skandalu, ale także kulturę dyskursu w danym kraju. Wystąpienie Pussy Riot w katedrze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie było odpowiedzią na oficjalne instytucjonalne dyskursy polityczne oraz religijne w Rosji Putina i zawierało elementy krytyki domagającej się przestrzegania norm religijnych, a ta wyraża się również w tradycyjnej formule, jak *wierzyć w Boga* [верить в Бога (verit' v Boga)]. W swoim wyroku sąd posługiwał się pojęciem z prawa rosyjskiego, które również odwołuje się do dyskursu religijnego i brzmi: „Chuligaństwo z motywów nienawiści religijnej” [Хулиганство по мотивам религиозной ненависти (Chuliganstvo po motivam religiotnoj nenavisti)]. Mam więc do czynienia z sytuacją wielokrotnego uwikłania, kiedy to dyskursy instytucjonalne wywołują skandal, dlatego mówię w tym kontekście o dyskursie skandalu, a ten czyni cechy tych dyskursów swoim tematem, co powoduje, że dyskursy skandalizujące stają się przedmiotem

dyskursów instytucjonalnych. W sieci wymienionych uwikłań współgrają ze sobą zarówno specyficzne dla dyskursu językowe i pozajęzykowe treści oraz formy (krytyka Kościoła, muzyka punkowa, takie wyrażenia, jak *Bóg* i *wierzyć*), jak i zjawiska uwarunkowane sytuacyjne oraz specyfiką polityczną w konkretnym kraju (krytyka reżimu Putina i szczególnie związek państwa z Cerkwią, oskarżenie o nienawiść religijną, aluzje do literatury rosyjskiej w tytule talk show oraz możliwe analogie do tradycji jurodiwych w rosyjskiej historii). W ten sposób można przedstawić specyfikę dyskursu skandalu aż do poziomu refleksji nad wyborem słów i pojęć na styku trzech wymiarów opisu w lingwistyce kulturoznawczej – humboldtowskiej, dyskursywnej i historycznej. Podobnie jak w analizie hymnu Federacji Rosyjskiej czy dyskursu o przestrzeni powyższe ustalenia mają wskazywać sposób prowadzenia badań w ramach lingwistyki kulturoznawczej. Dalsze szczegółowe omówienia wymagają opracowań monograficznych.

4. Podsumowanie

W zaprezentowanej tu koncepcji lingwistyki kulturoznawczej przedmiotem analizy stają się obiekty znajdujące się na styku trzech osi badawczych – humboldtowskiej, odwołującej się do etnicznego/narodowego wymiaru kultury, dyskursywnej oraz historycznej. Ponieważ prezentowane tu pojęcie kultury obejmuje dyskursywną (funkcjonalnie zróżnicowaną) strukturę społeczeństw, nie można zakładać istnienia jakiegokolwiek rozbieżności między podejściem kulturologicznym a dyskursologicznym. Przedmiotem badań są – analogicznie do rozróżnienia na kulturę mentalną, materialną i społeczną – treści mentalne (znaczenia, pojęcia), formy językowe i działania komunikacyjne. Wymagają one analizy z perspektywy zintegrowanej, w duchu lingwistyki integrującej, w której łączy się przede wszystkim metody pragmalingwistyki, semantyki, socjolingwistyki, lingwistyki dyskursu oraz lingwistyki międzykulturowej. Lingwistyka kulturoznawcza jako lingwistyka integrująca jest jednocześnie interdyscyplinarnym programem badawczym. Integruje ona przede wszystkim semiotykę, ale także nauki społeczne, filozofię kultury oraz filozofię języka, a także inne nauki, jak teologię i religioznawstwo, ekonomię, prawo itd. w konkretnych analizach, o ile jest to konieczne dla danego przedmiotu badań i jego dyskursywnego ujęcia. Jeśli idzie o klasyfikację dyskursów, to wyróżnić można ich trzy typy: dyskursy tematyczne, instytucjonalne oraz perlokucyjne, które każdorazowo nakładają się na siebie, przenikają (dyfuzja dyskursu) i mogą wzajemnie oddziaływać. Dyskursy tematyczne są zawsze częścią dyskursów instytucjonalnych. Dyskursy perlokucyjne mogą oddziaływać na dyskursy instytucjonalne i w ten sposób same stać się przedmiotem dyskursów tematycznych oraz instytucjonalnych. Niektóre

dyskursy wykazują aż do poziomu mikro, a chodzi o poziom form i konstrukcji językowych, pewne typowe dla siebie cechy, szczególnie jeśli idzie o częstotliwość ich występowania oraz typowość. Poszczególne formy językowe opisuje się w ich kontekście dyskursywnym, tj. pod kątem ich funkcjonalności w wypowiedziach, tekstach oraz dyskursach.

Tłumaczenie z języka niemieckiego: Waldemar Czachur (Uniwersytet Warszawski)

Bibliografia

- Adamzik Kirsten (2016): *Textlinguistik. Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven*. Berlin–Boston.
- Altmayer Claus (2004): *Kultur als Hypertext. Zu Theorie und Praxis der Kulturwissenschaft im Fach Deutsch als Fremdsprache*. München.
- Apresjan Jurij D. (2006): *Z warsztatu leksykografa*. Warszawa.
- Apresjan Jurij D. (red.) (2006): *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*. Moskwa.
- Arutjunova Nina Davidovna, Levontina Irina Borisovna (red.) (2000): *Jazyki prostranstv*. Moskwa.
- Bartmiński Jerzy (2006): *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- Bartmiński Jerzy (2008): Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna? *Język a Kultura*, 20, 15–33.
- Bendl Christian, Spitzmüller Jürgen (2017): ‚Rassismus‘ ohne Rassismus? Ethnoseparatistische Diskurse in sozialen Netzwerken. *Wiener Linguistische Gazette*, 80, 1–26.
- Bierdiajew Mikołaj (2001): O władzy przestrzeni nad duszą rosyjską. Matuszczyk Ewa (tłum.). W: Kiejzik Lilianna (red.): *Niemarksistowska filozofia rosyjska. Antologia tekstów filozoficznych XIX i pierwszej połowy XX wieku*, t. 1. Łódź, 193–198.
- Bulygina Tat’jana V., Šmelev Aleksej Dmitrevič (1997): *Jazykovaja konceptualizacija mira: Na materiale russkoj grammatiki*. Moskwa.
- Busse Dietrich, Teubert Wolfgang (1994): Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik. In: Busse Dietrich, Fritz Hermanns, Wolfgang Teubert (Hrsg.): *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte*. Opladen, 10–28.
- Cassirer Ernst (2004): Pojęcie formy symbolicznej w budowie nauk humanistycznych. W: Cassirer Ernst (red.): *Symbol i język*. Andrzejewski Bolesław (wybór, tłum. i wstęp). Poznań, 17–46.
- Cassirer Ernst (2018): *Filozofia form symbolicznych. cz. I: Język*, Parszutowicz Przemysław (tłum.). Kęty.
- Černjavskaja Valerija Evgen’evna (2006): *Diskurs vlasti i vlast’ diskursa: problemy rečevogo vozdejstvija*. Moskwa.
- Chlebda Wojciech (2010): W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian. W: Chlebda Wojciech (red.): *Etnolingwistyka a leksykografia*. Opole, 7–20.
- Czachur Waldemar (2011). *Diskursive Weltbilder im Kontrast. Linguistische Konzeption und Methode der kontrastiven Diskursanalyse deutscher und polnischer Medien*. Wrocław.
- Czachur Waldemar (2018): Kulturwissenschaftlicher Denkstil in der germanistischen Linguistik. Motivationen, Beharrungstendenzen und Entwicklungsrichtungen. In: Andersen Christiane, Ulla Fix, Jürgen Schiewe (Hrsg.): *Denkstile in der deutschen Sprachwissenschaft. Bausteine einer Fachgeschichte aus dem Blickwinkel der Wissenschaftstheorie Ludwik Flecks*. Berlin, 137–166.
- Czachur Waldemar (2020): Język a kultura w lingwistycznych badaniach germanistycznych. *Socjo-lingwistyka*, 34, (w druku).

- Donec Pavel (2002): *Grundzüge einer allgemeinen Theorie der interkulturellen Kommunikation*. Aachen.
- Földes Csaba (2003): *Interkulturelle Linguistik. Vorüberlegungen zu Konzepten, Problemen und Desiderata*. Veszprém–Wien.
- Földes Csaba (2018): Czarna skrzynka „Międzykulturowość”. O niewiadomej wiadomej (nie tylko) dla niemieckiego jako języka obcego / języka drugiego. Zielińska Kinga (tłum.). W: Czachur Waldemar (red.): *Lingwistyka kulturowa i międzykulturowa. Antologia*. Warszawa, 129–161.
- Földes Csaba (Hrsg.) (2011): *Interkulturelle Linguistik im Aufbruch. Das Verhältnis von Theorie, Empirie und Methode*. Tübingen.
- Frank Susi K. (2002): Überlegungen zum Ansatz einer historischen Geokulturologie. In: Frank Susi u. a. (Hrsg.), *Zeit-Räume*. Wien, 55–74.
- Frank Susi K. (2003): Das Konzept der ‚inneren Kolonisation‘ in der russischen Historiographie. Ein Gegenstück des amerikanischen frontier-Mythos? *Osteuropa*, 11, 1658–1675.
- Geertz Clifford (2005): *Interpretacja kultur. Wybrane eseje*. Piechaczek Maria M. (tłum.). Kraków.
- Gorin Dmitrij Genadevič (2003): *Prostranstvo i vremja v dinamike rossijskoj civilizacii*. [Raum und Zeit in der Dynamik der russländischen Zivilisation]. Moskva.
- Hansen Klaus P. (2003): *Kultur und Kulturwissenschaft. Eine Einführung*. Tübingen–Basel.
- Humboldt Wilhelm von (2001): *Rozmaitość języków a rozwój umysłowy ludzkości*. Kowalska Elżbieta M. (tłum.). Lublin.
- Ingold Felix Philipp (2007): *Russische Wege. Geschichte, Kultur, Weltbild*. München.
- Jäger Ludwig, Holly Werner, Krapp Peter, Weber Samuel, Heekeren Simone (Hrsg.) (2016): *Sprache – Kultur – Kommunikation. Ein internationales Handbuch zu Linguistik als Kulturwissenschaft*. Berlin–Boston.
- Jakovleva Ekaterina Sergeevna (1994): *Fragmenty russkojazykovej kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vosprijatija)*. Moskva.
- Kanzler Katja, Scharlaj Marina (2017): Between Glamorous Patriotism and Reality-TV Aesthetics: Political Communication, Popular Culture, and the Invective Turn in Trump’s United States and Putin’s Russia. *Zeitschrift für Slavistik*, 62/2, 316–338.
- Karasik Vladimir Il’ič (2002): *Jazyk social’nogo statusa*. Moskva.
- Karasik Vladimir Il’ič (2004): *Jazykovej krug. Ličnost’, koncepty, diskurs*. Volgograd.
- Keghel Isabelle de (2008): *Die Staatssymbolik des neuen Russland. Traditionen – Integrationsstrategien – Identitätsdiskurse*. Münster.
- Konersmann Ralf (2009): *Filozofia kultury. Wprowadzenie*. Krzemieniowa Krystyna (tłum.). Warszawa.
- Kornilov Oleg Aleksandrovič (2014): *Jazykovye kartiny mira kak proizvodnye nacional’nych mentalitetov*. Moskva.
- Kostomarov Vitalij Grigor’evič, Vereščagin Evgenij Michajlovič (2005): *Jazyk i kul’tura. Tri lingvostranovedčeskie koncepcii: leksičeskogo fona, reče-povedenčeskich taktik i sapientemy*. Moskva.
- Kovšova Marija L’vovna, Gudkov Dmitrij Gennadievič (2017): *Slovar’ lingvokul’turologičeskich terminov*. Moskva.
- Kuße Holger (2009): Hoch hinaus – Immobilien und Immobilienlob in Moskau. *Zeitschrift für Slavistik*, 54/1, 75–98.
- Kuße Holger (2012a): *Kulturwissenschaftliche Linguistik. Eine Einführung*. Göttingen.
- Kuße Holger (2012b): Raum als axiologische Metapher. Beobachtungen zur räumlichen Konzeptualisierung von Seele, Denken und Geschichte im Russischen. In: Szucsich Luka, Gagarina Natalia, Gorishneva Elena, Leszkowicz Joanna (Hrsg.): *Linguistische Beiträge zur Slavistik. XIX JungslavistInnen Treffen in Berlin. 16.–18. Dezember 2010*. München–Berlin–Washington, 131–158.

- Kuße Holger (2014): *Sinn und Verantwortung – Säkulare Begriffe in religiöser Verwendung (anhand des Tschechischen und Deutschen)*. In: Nagórko Alicija (Hrsg.): *Sprachliche Säkularisierung. Semantik und Pragmatik*. Hildesheim–Zürich–New York, 57–82.
- Kuße Holger (2017): Diskursvarietäten des Russischen. In: Witzlack-Makarevich Kai, Wulff Nadja (Hrsg.): *Handbuch des Russischen in Deutschland. Migration, Mehrsprachigkeit, Spracherwerb*. Berlin, 221–238
- Kuße Holger, Fattakhova Nailya N. (Hrsg.) (2018): *Kulturwissenschaftliche Linguistik und Sprachkulturologie. Dresdener und Kazaner Beiträge zur Axiologie / Kul'turovedčeskaja lingvistika i lingvokul'turologija. Drezdskie i Kazanskie trudy po aksiologii*. Berlin.
- Kusse Xol'ger (2013): Prostranstvo kak aksiologičeskaja metafora. In: Kusse Xol'ger, Šarļaj Marina (red.): *Prostranstvo i Dom v russkom jazyke i v russkoj kul'ture*. München–Berlin–Washington, 27–60.
- Kusse Xol'ger (2016): *Kul'turovedčeskaja lingvistika. Vvedenie*. Kazan.
- Kusse Xol'ger, Šarļaj Marina (red.) (2013): *Prostranstvo i Dom v russkom jazyke i v russkoj kul'ture*. München–Berlin–Washington.
- Marková Jana (2016): *Religiöse Konzepte im tschechischen nationalen Diskurs (1860–1885)*. Hildesheim.
- Norman Boris Justinovič (2018): *Pragmatičeskij potencial russkoj leksiki i grammatiki*. Ekaterinburg, Moskva.
- O zatwierdzeniu państwowego programu „Edukacja patriotyczna obywateli Federacji Rosyjskiej” na lata 2016–2020* (2016), <http://government.ru/docs/21341/> (data dostępu: 4.11.2020).
- Pavlova Anna Vladimirovna (2013): *Ot lingvistiki k mifu: Lingvističeskaja kul'turologija v poiskach “etničeskoj mental'nosti”*. Sankt-Peterburg.
- Posner Roland (1993): Kultur als Zeichensystem. Zur semiotischen Explikation kulturwissenschaftlicher Grundbegriffe. In: Rustholz Peter, Svilar Maja (Hrsg.): *Welt der Zeichen – Welt der Wirklichkeit*. Bern–Stuttgart–Wien, 9–54.
- Posner Roland (2003). Kultursemiotik. In: Nünning Ansgar, Nünning Vera (Hrsg.): *Konzepte der Kulturwissenschaften*. Stuttgart–Weimar, 39–72.
- Scharļaj Marina (2014): Krieg als Norm? Russlands patriotische Erinnerung und heroische Diskurse. *Zeitschrift für Slawistik*, 59/2, 222–237.
- Scharļaj Marina (2017): Krieg, Kommerz und Kreml-Konzerte Geschichtsinszenierungen im heutigen Russland. In: Kühn Thomas, Troschitz Robert (Hrsg.): *Populärkultur. Perspektiven und Analysen*. Bielefeld, 157–179.
- Šmelev Aleksej D. (2000). Širota russkoj duši. In: Arutjonva Nina Davidovna, Levontina Irina Borisovna (red.): *Jazyki prostranstv*. Moskva, 357–367.
- Šmelev Aleksej D. (2002): *Russkij jazyk i vnejazykovaja dejstvitel'nost'*. Moskva.
- Spitzmüller Jürgen (2017): ‚Kultur‘ und das ‚Kulturelle‘: Zur Reflexivität eines begehrten Begriffs. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 67, 3–23.
- Stöckl Hartmut (2015): Czytanie tekstów językowo-obrazowych? Elementy kompetencji podstawowej. Pociask Janusz (tłum.). W: Opiłowski Roman, Jarosz Józef, Staniewski Przemysław (red.): *Lingwistyka mediów. Antologia tłumaczeń*. Wrocław–Dresden, 113–137.
- Stöckl Hartmut (Hrsg.) (2004). *Die Sprache im Bild – das Bild in der Sprache. Zur Verknüpfung von Sprache und Bild im massenmedialen Text*. Berlin–New York.
- Warnke Ingo H., Spitzmüller Jürgen (2009): Wielopoziomowa lingwistyczna analiza dyskursu – DIMEAN. *tekst i dyskurs – text und diskurs*, 2, 123–147.
- Warnke Ingo, Spitzmüller Jürgen (2011): *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin–New York.
- Warnke Ingo, Spitzmüller Jürgen (Hrsg.) (2008): *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Berlin–New York.
- Wierzbicka Anna (1999): *Język – umysł – kultura*. Warszawa.
- Wullenweber Karin (2004): *Der ökologische Diskurs in Bulgarien nach 1990*. München.